

דר. יעקב שאצקי

איז אין איגעוויסן זינען דאס שלום-עליכמדיקסטע פון אלע הומאריסטישע יידישע ווערק פאר שלום-עליכמען.

עס איז געשריבן געווארן פון א קונדס און עס איז, אין תוך גענומען, דער שולחן ערוך פון קונדסעריי. „נאך הונדערטער יארן“, וועל איך זיך דערלויבן צו ציטירן, וואס איך האב געשריבן, ווען דער „ספר הקונדס“ איז איבערגעדרוקט געווארן — „נאך הונדערטער יארן פלפול און חריפות ווייזט זיך הומאך אין דער ליטעראטור. דורך שווערע, פינסטערע וואלקנס פון ערנסטקייט ברעכט זיך דורך א לוסטיקער זונענשטראל. עס גיבן זיך א גלייך-אויס אויף א מינוט די קנייטשן פון שטערן. די שטרענגע באפעלנדיקע אותיות מרובעות הויבן אן צו שמייכלען... דער קונדס ווערט א פארפאסער!“ („דאס לעבן“, נומ. 39, ווארשע, 1914). און דער אלגעמיינער איינדרוק פון דעם טשיקאוו „ספר הקונדס“ איז געווען ביי מיר, אז אין דער אלטער פאָרם (פון שולחן ערוך) איז אריינגעגאסן געווארן א נייער אינהאלט. די פאָרם, וואָס אין משך פון הונדערטער יארן האָט זי געדינט נאָר פאַר הייליקע צוועקן, אויב מען זאָל ניט רעכענען אַזעלכע פאַראַדיעס ווי „מסכת פורים“ און אנדערע, איז געווארן אן אויסדרוק פאר דעם וועלטלעכע, עלום-הזהרדיקן, ארטיסטישן געמיט פון קונדס... עס איז געווען אן אַנזאָג, אַביסל א צופרי געקומענער, אָבער — דאָך אן אַנזאָג אויף שלום-עליכמען...

דר. יעקב שאצקי:

א יידיש ביכל קעגן עלילת-דם פון דער ערשטער העלפט פונם אכצנטן יארהונדערט.

1.

אין דער ביבליאָטעק פון „היכרו יוניאן קאלעדזש“, אין סינסינעטי, געפינט זיך א זעלטן יידיש ביכל וועגן עלילת-דם. דער פולער (ערשטער) שער-בלאט פון דעם ביכל לייענט זיך אזוי:

„ס'תשועת ישראל הובא לבית הדפוס ע"י מוהר"ר חיים מגזע אלשיך ה"ה מלובלין. לזכות כלל ישראל הועתק מכתב ולשון שלא-טלע-ולטיין שנרפס מקדמת דנא ברומא הבירה ברשות וברשיון האדון הפופס יר"ה ותוכן הענין לבטל הביבלולים ולסתום את פ' המקטרינים בענין זה מן פופס יר"ה כאשר עניכם תחונה במשרים החתימה של אינסווערטאר" Cum unicentle Serenissime.

נדפס בפירדא ע"י המחוקק כהר"ר הירש ובנו הר"ר חיים מפירדא [אן א דרוק-יאָר].

דאס ביכל באַשטייט פון דריי באַזונדערע טיילן, יעדע טייל האָט אן אייגענעם שער-בלאט. נאָך דעם ערשטן אלגעמיינעם שער-בלאט פאָלגן צוויי הקדמות: איינע א העברייאישע, (א קלענערע) און די צווייטע א יידישע (א גרעסערע). זיי פארנעמען פינף נישט נומערירטע זייטלעך. די דריי טיילן פון דעם ביכל זיינען אויך נישט פאָנירט. דאָס ערשטע ביכעלע פארנעמט 12 בלעטער, דאָס צווייטע — 21 בלעטער, און דאָס דריטע — 20 בלעטער, 8°.

אויף דעם שער-בלאט פון דעם ערשטן ביכל געפינט זיך פאָלגנדיקער אויפשריפט:

„אן דיא הויכ קונסולטא דעם הויך ווירדיגשט אונ' גנעדיגן הערן העצצי פאנענטע דורך דיא אונ' פערשטעט דר יהודים אדריציאנאל מעמאריאל מיט אנדרן איבר געבן דעם כ"ז זעפטעמבר שנת 1706.

רום. אין דער הויך ווירדיגשטן אפאסטאלישן קאמר דרוקיריא שנת 1706 מיט ערלויב-נים מהנ"ל.

דער צווייטער שער-בלאט טראַגט פאָלגנדיקן אויפשריפט:

„אן דיא הויכ קונסולטא דעם הויך ווירדיגשט אונ' גנעדיגן הערן העצצי פאנענטע אין פר ליימדונג איבר איינה עדראסלונג זוא אין דער שטאט פיסערבא פר נאנגען זיין זאל' פר ניאעלא דע קארע אונ' יוסף סאמען יורן קורציר בגרין.

א יודיש ביכל קעגן עלילת־דם פון דער ערשטער חלפת פונם טאכטן יארהונדערט

ר.ום. געדרוקט (אזוי ווי אויבן) שנת 1706. פאטער ניקלויס רעדאלם' פערדינער אונ' דש הויך וורדינ אפאסטילישן פאלאסט מניסטר.
דאס לעצטע ביכל הייסט:

„טיטל סאפרא קאנסולטא אדר הויך וורדינ אונ' גנעדיגער הער געציא פאנענט. גנאד איבר איינז אין דר שטאט וויטאערבא, ווא סמוך לעיר רום גלעגן אונ' אונטר דעם פויפסט גהעריט, דען יהודים בשולדיגט, שקרים אודר שענדונג וועגן איינש ערדראסילט אודר ער הענגט זיין זאלינדין יונגין. פו צווייא ארמי יהודים כשם ווא היישן ניאעלא דע קארע אונ' יוסף סאמון.

קינין דעם פיסקוס אודר דיא אובריגקייט אונ' זיינס אן הענגרן.
דר טאהט אונ' רעכט אן גילאגן.

ר.ום. גדרוקט אין דער אפאסטאלישן קאמיר דרוקרייא שנת 1706.
מיט ערלויבניש הויכר הערשאפט.

אין סך־הכל האָט דאָס אינטערעסאנטע ביכל 56 בלעטער, אכטל (3+20+21+12).

ביו איצט זיינען באַשאַפֿט פיר עקזעמפלאַרן פון „תשועת ישראל“, א חוץ צוויי פראג־מענטן. די דאָזיקע עקזעמפלאַרן געפינען זיך 1) אין דער ברעסלויער שטאָט־ביבליאָטעק; 2) אין בריטישן מוזיי; 3) אין דער פראנקפורטער שטאָט־ביבליאָטעק; און 4) אין „היברו יוניאָן קאלעדזש“ אין סינסינעטי.

די צוויי פראגמענטן געפינען זיך אין דער „ראַזענטאליאנא“ (אמסטערדאמער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק). און אין „ידישן טעאָלאָגישן סעמינאר“ אין ניו יאָרק (שטאָט פון אלחנן אדלערס קאָלעגיע).

דער נאנצער ספר ווערט אויספירלעך באשריבן פון בערלינערן. (געווען אין זיין באַזיך; היינט אין פראנקפורטער שטאָט־ביבליאָטעק) און פון איזידאָר לעב.
ווען איז דערשינען „תשועת ישראל“ און ווער איז דער אַרױסגעבער און איבערזעצער?
בן־יעקב נאָמירט אין זיין ביבליאָגראַפיע, אז „תשועת ישראל“ כבטול עלילת דם בל”א איז דערשינען אין פּיורדא, אַזאַ דאָטע (חש”ר).
צעדנער גיט אָן דאָס יאָר 1740 מיט אַ פראגעצייכן.

שטיינשניידער נעמט אויך אָן, אז דאָס ביכל איז אַרויס אן ערד אין יאָר 1740. „
לעווענשטיין האָט אָבער באַוויזן, אז דער דרוקער פון „תשועת ישראל“ הייַש און זיין זון חיים האָבן געאַרבעט אין פיורדא אין די יאָרן 1742—1745, דעריבער דאַרף מען איבעררוקן די דאָטע פון דרוק אויף זענע יאָרן.“

ווער איז דער איבערזעצער, דאָס ווייסן מיר פון ערשטן שער־בלאָט. זיין נאָמען איז חיים און ער שטאַמט „מנחם לובלין“, אַלזא, אַ פּוילישער ייד. פח זיין הקדמה דערוויסן מיר זיך אכיסל מער איינצלחייטן וועגן אים. ער איז געווען זיין נאנץ לעבן („כל ימי“) א גרויסער סוחר. דער ענין פון עלילת־דם אינטערעסירט אים זייער בלוטיק, ווייל ער איז א „גואל הדם מן הקדושים בק”ס צוזמיר דען צווישן דיא קדושים איז געוועזן מיין פעטיר המפורסם חסצין סוחר” וואלף פ”ו דק”ס חנ”פ.

איבער דעם צוזמירער עלילת־דם וועלן מיר רויירן שפעטער. איצט איז וויכטיק פעסט־צושטעלן אז דער אַרױסגעבער און אפשר אויך דער איבערזעצער פון די דריי איטאליענישע ראָקומענטן קעגן עלילת־דם איז ספּעציעל געמאַרן קיין רוים און איז „הלכן נע ונד במדינת אתרים“ געוועזן כדי צו באַקומען די דאָזיקע שריפטן. ער באַרופט זיך אויף יידן, וועלכע האָבן מיט אים געהאנדלט, וואָס קאָנען באַשטעטיקן, אז אלץ וואָס ער זאָגט איז אמת. ער איז געווען אין רוים און האָט די ביכלאך אויפגעזוכט און האָט זיי „מיט גרויזאמי מיא אונ’ קאשטן“ אין „פייטשין געברויכט“.

אַלע אנדערע ענינים וועלן דעם לעזער קלאָר ווערן, ווען ער וועט איבערלעזענען די נאנצע הקדמה זיינע, וועלכע ווערט דאָ איבערגעדרוקט. איצט איז וויכטיק פעסטצושטעלן, אז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אן אינטערעסאנטן פּוילישן יידן, א סוחר און אן ענערגישער כלל־טויער, וועלכער האָט באַקומען דאָס, וואָס אנדערע שליחים פון פּוילן פאר אים האָט זיך נישט איינגעגעבן. ער האָט זיך באַזארגט מיט חתימות פון פארשידענע רבנים אין איטאליע און ריימסלאנד, וועלכע זאָלן באַשטעטיקן זיינע גרויסע אנשטרענגונגען אין דעם פּרט.

Complete copy
of entire text
at Hebrew Union
College in Cincinnati;
fragment at the
Jewish Theological
Seminary

published in
Fürth, no date
(Ben-Jacob);
[1740?] (Zedner);
Steinschneider
1742 - 1745
(Lewinstein)

Translator:
Khaim of Lublin,
merchant.

ר' חיים "מנוע אלשיך" האט אויך געהאט ברעה אפצודרוקען דאס ספרל "אויף אנדריי לשונות", דאס מיינט, אז ער האט אפשר געהאט ברעה דאס דאזיקע ווערקל ארויסגעבן אויף פויליש, כדי די "שליאכטע" זאל ויך איבערצייגן, אז די בלוט באשולדיקונג איז א גרונדלאזע, ווי עס באשטעטיקט די דאזיקע דאקומענטן.

מער ידיעות וועגן דעם חיים "מנוע אלשיך" פארמאגן מיר נישט. אין דער רשימה פון לובלינער רבנים און תלמידי חכמים ווערט זיין נאמען נישט דערמאנט. צי שטאמט ער פון דעם בארימטן ר' משה בן חיים אלשיך פון צפת, דעם מחבר פון פירוש צום חומש, וועלכער האט געלעבט אין 16טן יארהונדערט — איז אויך נישט באקאנט.

ווייזט אויס, אז אויסער דעם יחוס מיט א פעטער א קדוש פון צוזמיר און מיט זיין נומער כונה ארויסצוגעבן די דאזיקע אפאלעאנעטישע שריפטן אויף יידיש, האט ער זיך נישט געהאט מיט וואס אויסצוצייכענען; דערפאר שווייגן וועגן אים אלע ענציקלאפעדיעס און ביאגראפישע לעקסיקאנען; דערפאר ווערט ער און זיין "געז" נישט דערמאנט אפילו אין דער נעשיכטע פון די יידן אין לובלין."

nothing else known about author

2.

אין זכות פון זיין פעטער, א קרבן פון א בלוט באשולדיקונג אין צוזמיר האט ר' חיים באשלאסן ארויסצוגעבן די דאזיקע וויכטיקע דאקומענטן. קעגן דעם בלבול, וועלכע האבן געהאט א שייכות מיט א געוואונענעם פראצעס אין א קליין איטאליעניש שטאט ווי-טערבא.

צוזמיר, אדער אויף פויליש סאנדאמיערז, האט געהאט א סך אויסצושטיין פון בלוט-בלבולים. אין יאר 1698 האט מען דארט באשולדיקט די יידן אין הרגענען א פאר קריסטלעכע קינדער. מיט וואס האט זיך דאמאלסט דער פראצעס געענדיקט, — און צי איז בכלל געקומען צו א פראצעס — דעריבער שווייגן די קוועלן. א גרויסן רושם האט אבער געמאכט דער צווייטער בלוט-בלבול און דער פראצעס פון יאר 1710."

דעם 18טן אויגוסט, 1710, איז אין צוזמיר פארפאלן געווארן א קריסטלעך קינד. די קריסטלעכע בירגער וועלכע האבן זיך שוין פון לאנג משתלל געווען ביים קיניג, אז מען זאל ארויסטרייבן די יידישע סוחרים פון שטאט, האבן אינסצענירט א פראצעס מיט א פאגראם. זיי האבן געמונען א נומן אנרייצער אין דער פערזאן פון גלח זשוכאָווסקי, וועלכער האט אפילו ארויסגעגעבן אן אינטערעסאנט אנטיסעמיטיש ביכל וועגן דעם כלומרשטן מאָרד פון יאר 1698."

זשוכאָווסקי האט אָנגעפירט מיט דער נאנצער אקציע. ער האט ספעציעל אראפ-געבראכט א משומד מיטן נאמען יאן סעראפימאָוויטש, וועלכער האט זיך אָנגעגעבן פאר א געוועזענעם רב פון בריסק. דער דאזיקער סעראפימאָוויטש איז געקומען צופארן קיין צוזמיר אלס אן עקספערט. אויפן פראצעס האט ער גערעדט פשוט אידיש, ווייל ער האט קיין אנדער שפראך נישט געקאנט. א צווייטער משומד טאזשעווסקי האט באשטעטיקט, אז דער כלומרשמער רב, סעראפימאָוויטש, פארשטייט נישט קיין העבריאיש, קיין לאטיין און קיין פויליש האט ער אויך נישט געקאנט. שטיצנדיק זיך אויף סעראפימאָוויטשעס עקספערטיווע האט דער גלח זשוכאָווסקי געוויקלט אויף דעם קיניג אויגוסט דעם 2טן, אז מען זאל אָנערקענען די יידן פאר שולדיק און ארויסטרייבן זיי פון צוזמיר. דאס איז געווען איינגעלעך דער צוועק פון פראצעס און ער האט אים טיילווייז דערגרייכט."

Wo!
(non-contrastive
pronoun in post-
verbal position;
note that verb
is non-finite)

דעם 28טן אפריל, 1712, האט דער קיניג ארויסגעגעבן א דעקרט אין וועלכן, בארופנדיק זיך אויף דעם אויסגאריטעט פון גלח זשוכאָווסקי, האט ער צוגעשטימט, אז די יידן זיינען שולדיק אין הרגענען קריסטלעכע קינדער און אין אויסווייזן א שטענדיקע שנאה צו די וויסמא און האט זיי באפוילן פארלאזן די שטאט "אויף אייביק". די יידן האט זיך אבער איינגעגעבן די גזירה אפצושטאן — מסתמא מיט דער חילף פון געלט — און זיי זיינען פאר-בליבן אין צוזמיר."

בשעת דעם פאגראם זיינען געהרגט געווארן א פאר יידן און די יידישע נאם איז פאגראמירט געווארן. א חזק דעם איז געפאלן אלס א קרבן דער ראש חסידה, אהרן בער,

וועלכן מען האט געפויניקט, ווייל ביי אים אויפן הויף האט מען געמונען א טויטן ממזר, וועלכן אן אומבאקאנטע פרוי האט אונטערגעווארפן. קיין אויספירלעכע ידיעות וועגן די קדושים מארמאנן מיר נישט. צי איז ר' וואלף, דער פעטער פון אונזער ר' חיים אלשיך א דירעקטער צי אן אומדירעקטער קרבן פון דעם עלילת דם, איז אונז נישט באקאנט. מיך ווייסן, אז איינער פון די קדושים פון דעם עלילת דם פון 1698 אלס נדר מצוטר איז געשטארבן נאך אין לובלין. יי איינס איז קלאר, אז ר' וואלף איז א קרבן פון דעם צווייטן עלילת דם פון יאר 1710, ווייל ר' חיים דערמאנט אין זיין הקדמה, אז וועגן דעם גרויסן נס וואס איז געשען, „ווייס די גנצי מדינה פולין“. דאס מיינט ער מסתמא דאס אפשטעלן פון דער גירוש-גזירה, וועלכע איז געהאנגען איבער די קעפ פון די צומירער יידן.

דאס איז דער פערזענלעכער הינטערגרונט פון ר' חיימס שטרעכונג ארויסצונעבן די אפאלאגיע מעגן עלילת-דם.

עס איז אבער געווען נאך אן אנדערע סיבה, וואס איז אים פערזענלעך נישט גונע געווען — האט אבער אנגעריירט דאס גאנצע פוילישע יידנטום. דאס איז די בארימטע, שוידערלאכע עלילת דם טראנעווע, וועלכע האט זיך אפגעשפילט אין פאזן און האט געדויערט פיר יאר, פון 1736 ביז 1740. דער דאזיקער פראצעס האט ארויסגערופן אן אינטערעס אין גאנץ אייראפע. עס זיינען אין אים געווען אריינגעמישט די אנגעזענסטע פערזענלעכקייטן פון דער פוילישער קהילה. דער דרשן-אריה-ליב, וועלכער האט געשטאמט פון דער איטאליענישער משפחה סאלאמאן, איז געווען דער ערשטער קרבן. א חור דעם זיינען געווען באשולדיקט דער פרנס הקהילה, א שמש און א שניידער. די פאזנער קהילה, זייענדיק געענטער צו מערב-אייראפע, האט געשטורעמט וועלטן. די יידן האבן אפגעלירט צום פויפסטלעכן דעלעגאט (ננציוס) אין דרעזדן, מאנסיאר פאלציי. אין זיין האט זיך אפגערופן דער משומד אלאיזיוס דע זאנענסעלס און האט געשווירן, אז יידן באנוצן נישט קיין קריסטלעך בלוט. דער יידישער באנקיר ווערטהיימער, אין ווין, וועלכער איז געשטאנען אין פינאנציעלע מארבין-גאנגען מיט דער סאקסישער דינאסטיע, האט זיך אויך משתדל געווען לטובת די יידן. דער סוף איז געווען, אז מ'האט די פאזנער יידן פריי געשפראכן. פון די פייניגונגען איז אבער געשטארבן אין תפיסה דער פרנס הקהילה. דעם דרשן ר' אריה ליב האט מען געבראכט א פארבליטיקטן אחיים און אין א פאר טעג ארום איז ער אויך געשטארבן (דעם 22טן נאוועמבער, 1736).

דער דאזיקער פראצעס, וועלכער האט ארויסגערופן א גרויסן אינטערעס אין דער דאמאלסדיקער יידישער און קריסטלעכער אייראפע און האט אמילי פארינטערערסירט די פויפסט לעכע ספעראן אין רוים — קומט פאר אין דער צייט ווען ר' חיים האט געקענט זיין אין וועג זוכנדיק די דאקומענטן פון דעם פראצעס אין וויטערבא. מסתמא האט מען קיין דאמאלסט געוואוסט, אז דער רוימישער רב, קארקוס, האט ארויסגעגעבן זיינע מעמא-ראנדומס וועגן דער וויטערבאן בלוט-בלבול-פראצעס, און דער גליקלעכער סוף פון יענעם פראצעס האט אים באוואוינט די דאזיקע דאקומענטן ארויסגעבן פריער אין יידיש, כדי שפעטער קאנען זיי אויך ארויסגעבן אין אנדערע לשונות.

די דריי בראשורן, וועלכע זיינען אריין אין דעם בוך „תשועת ישראל“ באזירן דעם בלוט-בלבול פון יאר 1706 אין איטאליע.

מיר וועלן זיך אין סדרן אויף זיי אפשטעלן.

8.

אין א קליין איטאליעניש שטעטל וויטערבא האט מען געמונען א דערשטיקט קריסטלעך סינדר. דאס איז געווען אין יאר 1706. מען האט ארעסטירט פינף יידן, זיי שרעקלעך געפויניקט און געצוואונגען זיך מודה זיין אין דעם „פארברעכן“. נאך א פאר חדשים האט זיך אויסגעוויזן אז זיי זיינען אומשולדיק און מען האט זיי באפרייט.

דער ארעסט און די באשולדיקונג האט ארויסגערופן א גרויסע אויפגענונג אין די יידישע קרייזן פון רוים. פאר דער באפרייאונג פון די צוויי הויפט באשולדיקטע, יוסף סאמון

און גי-א-ע-ל-א-ר-י-ק-א-ר-ע-ה-א-ט-א-ס-ך-אויפגעטאן דער דאמאלסטריקער רוימישער רב,
ד.ר. חזקיהו מנה-בן-יצחק קארקוס (Tranquillo Vita Corcus)

קארקוס, אדער קורקוס, איז געווען אן אָנגעזענער מיטגליד פון דער רוימישער קהילה. אין
יאר 1692 ווערט ער א מיטגליד פון דער קהילה, אין יאר 1702 — איר סעקרעטאר און רב.
קארקוס איז געשטארבן אין יאר 1730.

ד.ר. קארקוס האט אָנגעשריבן עלף שריפטן. איבער פארשיידענע אידישע, אסטעלע
אנגעלעגנהייטן. ספעציעל וועגן דעם עליה-דעם בלבל. אין ווימערבא האט ער אָנגעשריבן צוויי
מעמאראנדום באשטימט פארן מאַנסינארע געזעצ (Ghezzi) דעם העפערענט
פאר יידישע ענינים ביים פויסטלעכן הויף. אין דעם ערשטן מעמאראנדום
(1705, 6 בל.) ווערט באוויזן אויפן סמך פון היסטארישע פאקטן, אז די הערשער און די
פויסטן האבן אלעמאל באשיצט די יידן קעגן די דאזיקע בלבלים. עס ווערט באוויזן, אז די
ביבל און די תלמודישע ליטעראטור גיט קיין שום גרונט נישט צו באשולדיגן די יידן אין אַזא
כאדראישן מנהג.

אין אַ בייגעלייגטן „סומאריום דאש איז דער קורצי פראָצעס“ (1706, 4 בל.) ווערט איבער-
געגעבן א רייע דאָסומענטן און בריוו פון גלחים, קיסרים און א פוסקדין פון ווענעציאנער
סענאט קעגן דעם בלוט-בלבל. דאן פאָלגט אן אויסצוג פון „מורה נבוכים“ און דער דעקרט
פון דעם סענאט אין ווענעדיס פון 8טן אפריל, 1705, וועלכער מאכט א סוף פון די אויפרייצערע
סצענעס, ווי: בילדער וועלכע שטעלן פאר ווי יידן צאפן בלוט פון א קריסטלעכן קינד
און אז. וו.

דער צווייטער מעמאראנדום פון דעם דויטשן רב און דאָסער (דאטירט דעם 26טן סעפט.,
1705, 8 בל.) בארירט די וועלכע פראגע מיט נייע מאטעריאלן און באווייזן.

ד' חיים אלשיך האט אויסגעליבן דעם מעמאראנדום פון 1705 און די בייגעגעס
פון 26טן סעפטעמבער, 1705 פון קארקוס און זיי איבערגעזעצט אָרעז ארויסגעגעבן. אַ חזק
דעם האט ער ארויסגעגעבן צוויי אנדערע פארטיידיקונגס שריפטן, וועלכע עס האט פארמאכט
דער אדוואקאט אנדערע אלבערטא (Andreas-Albertus) לויט זיין חקדמה קומט אויס,
אז דעם רב קורקוסעס שריפט איז די דריטע, בעת ווען איז דער אמת, איז נאָר די ערשטע,
פארמאכט פון אים.

postposed
subject in
relative clause

אין ער דער איבערגעזעצט, צי נאָר דער ארויסגעבער? ווען מען וואָלט געוואלט אדטיילן
לויט דער זאפטיקער יידישער שפראך פון זיין חקדמה און דעם טרוקענעם דייטשישן סטיל
פון די דריי ביכלאך, דאמאלט איז קלאָר, אז נישט ער איז דער איבערגעזעצט, נאָר דער
ארויסגעבער. שטייט שוין דער מיננט אויך, אז ר' חיים אלשיך איז נאָר דער אדוואקאט
נעבער. נאָר דער פארגלייך פון דער שפראך פון די דריי באַשולן מיט טעלעזס
דייטשישן טעקסט, וואָלט געקאנט פלעממשטעלן די פראגע. דאָס גייט אָבער נישט אריין אין
די ראמען פון דעם ארטיקל.

ר' חיים אלשיך, אפילו ווען ער איז נאָר דער ארויסגעבער פון די דריי אפאלעאָגעטישע
שריפטן אין יידיש, פארדינט דערמאָנט צו ווערן אין דער יידישער ליטעראטור-געשיכטע.
אַ חזק דעם איז ער לחלוטין אומבאקאנט אין דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן. ער איז
איינער פון די אומבאקאנטע שותלים, וועלכע זינען געפאָרן צו יענער צייט, נאָך דעם
גרוואמען פאזענער פראָצעס, וואָס פארטיידיקונג-מאטעריאל קעגן עליה-דעם. מיר האבן נישט
קיין שום מאַטיוו נישט צו גלויבן אין זיין אויפריכטיקייט און אידעאליזם, אזוי ווי ער
שילדערט דאָס איז זיין זייער וויכטיקער, אין קולטור-היסטאָרישן זין, אויטאָביאָגראַפישער
חקדמה.

פון דער חקדמה איז צו זען, אז ר' חיים אלשיך איז געווען אין דייטשלאנד (אפשר טאקע
אין פוירדא-גומא!) ווען דאָס ספר האט זיך דאָרט געדרוקט. ליידער קאָנט זיך דערווייל נישט
פעסטשטעלן זיין ווייטערדיקער גורל.

זאָל די איבערגעדריקטע חקדמה דערמאָנען אונז וועגן דעם אומבאקאנטן יידישן כלל-טווער
פון פוילן, פון סוף 17טן און אָנפאנג 18טן יאָרהונדערט!

הקדמה צום ספר "תשובת ישראל"

"דיוון ספר תשובת ישראל האב איך מיך במהט צו קומן אין רום, וועלכש גרוקט איזט ווארדן אין רום מיט רשות האדון פופס יר"ה. אבר זעלבי איזט גאנצט געוועזן אויף איטלענש אונ' לשון לטיון, וועלכער אין דיוע מדינות ווייניג לייט גיבט אלץ זאלכש לשון פר שטין. אלץ דען האב איך מיט גרויזאמי קיט אונ' קאשטן. פון דיוח לשונות אין טייטשין גברויכט אונ' דען אין האלט ווירט יעדער מעניש קעגן זעהן, ווען ער אלי דרייט ביכר דורך לייאנט. דען זיט בציהן זיך איינש אויף דז אנדריי: צו שטאפן די מילד וועלכע דורך מיינט שאפט אונ' בילבולים אונז נאך זאגן אלץ מיר חליטה זאלטן מוזן דם מהנוצרים האבן. וויא וואהל אלץ זעלבי שוין קאנט איזט בייא גרוי הערן הש"י יאריך ימיהם אלץ נאר לויטער בילבולים זיין וויא הער פראפעסר וואגן זייל. אונ' אנדריי גרוי פראפעסאריז שוין פיל דא פון נשריבן האבן, אלץ לויטער בילבולים זיין, הב דאך ראש אין דר דרוס גבראכט דעגן גמיינע לייטן צו בווייזן מיט זאלכן בווייז וויא דורך דען הערן אדמיניסטראטין. אונ' אנגעלא פארעליא גאטרייס. אך פון דען הערן אנגעלא קאמעא מעדיקוס פיסקוס אונ' מוהל מן היחודים ברום. "

נון איזט דאך ווייטליך. וואו אונזרי חכמים נשריבן הבן (כל המקיים. נפש אחת מישראל באילו מים עלם מלא). גון וויא פיל חסידים אונ' גרויט נאונים הבן רחמנא ליצלן איבער דען שער בילבול איר לעבן מוזן אויף געבן אונ' הבן נעביך שוועהרי אונ' ביטרי יסורים גליטן. דעם אין הלט פון דיא דרייא ספרים וויל איך דאך במיצור שרייבן. דז אייני איזט פון דען מעשה מיט דען יונג. וואו דא איזט נשעהן אין וויטא ערבא. דז אנדריי איזט ראש ממריאל וואו האט גמאכט אין דר זאך דר אדמיקאט אנדערע אלבערטא. דר זעלביני וואו איין גרויזער חסיד (מאומות העולם) אונ' דער זעלביי האט זיך אן גינגן, ווייל ער דעם אויז גראכטן שער בילבול האט נימר קעגן צו הערן אונ' דר אדמיקאט איז איין גרויזער בטי געוועזן זא וואהל אין אונזרי ספרים אלץ אין איחרי ספרים. זא האט ער אלץ בוויין אין אונזרי ספרים אלץ חליטה פיינ גראנטן. איין יהודי זאלט הבן גינגן איין נוצרי זאלט זאכן צו טאהן אפילו נאך מרמאי צו זיין איזט אסור ומכל שכן חליטה איין רציחה צו טאהן. דאז דרייט ספר האט גמאכט דער חכם הרב המאור הגדול. מוהל ד' מנה קארקוס אב"ד ור"מ דק"ק רנמא הבריה. אונ' אויף דיא דריי ספרים איזט רשות געבן פון אינגווערטאר מאדון פופס יר"ה מיט אלי הערן פון טרובינאל. פון רום אלץ ארלויכט. איזט צו תרומן נאך איין מאהל זייא אין רום אדר אין אנדריי לעגנר.

דרום ביט איך מיר צו העלפן אלש איך דיוון ספר אויף אנדריי לשונות אך דרוקן קאן.

וויא איך שריפטליך הב פון רבנים ממדינת איטליא אונ' רבנים ממדינת אשכנז זיין מקיים איחרי חתימות אלץ איך גרויזי מיחא האב מיט נהאט ביו איך זאלכש בקומן הב. דען זיין אנשים חשובים מדינת פולין גשיקט ווארדן ללום זאלכש ספר צו בקומן הבן אביר גישן אויז גרובט. זא הב זאלכש אלץ פון מיינ געלט הוצאת נהאט אלץ בין הערינט חלבן נע ונד במדינת אחרים וועלכש אנשים המכירים אותי געערדן זאגן, אלץ איך חל"מי בין איין גרויזער סוחר גוועזן. אך. בין איך דער גואל הדם מן הקדושים ב"מ צומער דען צווישן דיא קדושים איז געוועזן מיינ פעטיר המפורסים (!) הקצין מוהל"ר וואהל פ"ו. דק"ס חנ"ל, דער האט זיך צום ערשטן לאזן אום דאז חיות ברענגן [אונ'] ראש גרוי נס וואש ען גשעהן איזט זעלביני ווייט די ננצי מדינה פולין. "

אלץ זען. איך ליכט לייט וואו איך האב נטאהן וועגן כלל ישראל זאלט איחרי מיר גרענקן אונ' זאלכש ספר אום מיער געלט צו קאפן. אונ' זאלט גיט מיינן איךר מעט מיר עטווא דראן שענגן. אונ' זאלט בדאכט דרויז לייאנן אונ' גיט איין זעהן. אונ' דער נאך אן דער וואנט צו הענגן. בזכות זה ווערדן מיר זוכה זיין אלץ ווייטער גרוי הערן ווערן איבער אונז הלטן אונ' ווייטער פון זעלכע בילבולים בפרייאט זיין עד ביאת משיחנו כמחרה אמן. "

הערות

רומט אן דאס "Catalog der Bibliothek der Breslauer Gemeinde 1861, p. 99, No. 1481
ביכל: "Juedisch-deutsche apologetische Schriften."

2 Zedner, p. 45 דער סוף פון צווייטן טייל פלעט.

3 Lowenstein: Die hebräischen Druckereien in Fürth. Jahrbuch der jud.-lit. Gesellschaft
געדריקט אין פראנקפורט אא"וו, באנד, 10, נומער 500 פון דער רשימה. עס איז כדאי צו באמערקן,
אז ל. דערמאנט אפילו נישט דעם איבערזעצער, וועלכער פיגורירט דאך אויפן 'שער-בלאם'.

4 Roest, p. 55.

5 דער פראגמענט פון J. T. S. באשטייט פון 9 בלעטער פון דער צווייטער טייל. ער שטאמט פון
וואגנערס זאמלונג און איז פארנאמירט אין דעם "פארשטייגערונגס קאמפלאג" (אמסטערדאם,
1904), נומ. 1744. וואגנער (אח"וו) האט אויך געהאט דאס ערשטע ביכלע פון "תשועת ישראל"
(נומ. 1745).

6 אין זיין ארבעט: Gutachten...in Angelegenheiten der, Blutbeschuldigungen der
Juden. Berlin 1888, 45-46.

7 פונטאט 2. Revue des études juives. XVIII, p. 197. אין זיין ארטיקל איבער דעם זעלבן
באריכט פון קארדינאל נאנאנעלי וועגן עלילת דם, וואס בערלינער האט ארויסגעגעבן אויף דייטש און
לעב האט אנגעדריקט דעם אימפאליענישן אריגינאל (ז. 211-179). לעב טראנסקריבירט אלע דריי
שער בלעטער פון דעם ביכל מיט לאטיינישע אותיות.

8 ז. 676, נומ. 1058. ביי'עקב דערמאנט אויך נישט דעם איבערזעצער. דרך אגב וויל איך אנווייזן,
אז זלמן רייז'ן גיט אן אין זיין לעקסיקאן (1913, ז. 764) דאס בוך אונזער אזא נאמען:
"תשועות (י) ישראל, וועגן א בלל געווארענעם עלילת דם" (י). עס איז נישט ריכטיק, ווייל אפילו
פון ביי'עקב איז קלאר, אז עס רעדט זיך פון א סך באשולדיקונגען (עלילות), חנם ביי'עקבס אינפאר-
מאציע איז אויך נישט קיין קארעקטע.

9 צענדער, ז. 45. ער באמערקט: היים אלשיך דער יונגערער, כדי מען זאל אים נישט פארבייזן
מיט היים בן משה אלשיך, וועלכער האט אנגעשריבן א חקדמה צום ביאור אויף תתלים, וואס זיין
באריכטער פאסטער האט פארשטאמט א. נ. ספר רוממות אל (ערשטע אויסגאבע, ווענדעדיק, 1805),
Zedner, p. 128.

10 שטיינשניידער אין זיין אימפאליענישער ארבעט: Letteratura Giudaica Italiana (1879)
(N. Vessillo Israelitico, 43). (וועגן דעם אריגינאל ז. 70 און וועגן דער איבערזעצונג ז. 203)
אין דער "Hebr. Bibl." (XX, 43). באמערקט ער, אז "תשועת ישראל" איז "kaum bekannt"
ער האט זיך אבער משער געווען, אז דאס זיינען די מעמארנדומס פון 1706 און האט אויסגעדריקט
זיין וואונטש צו האבן אויספירלעכערע ידיעות וועגן דעם. אין זיין דייטשער ארבעט: Die italienische
Litteratur der Juden. (Monatschrift... 43, 519).
לאטיינישע ביכלעך האט איבערגעזעצט אויף אימפאליעניש א געוויסער אוואקאטא Albertus Andreas.
פארפירט פון דער דאטע אויף דעם שער פון דער איבערזעצונג האט שט. געמיינט, אז עס איז פאראן
אן אויסגאבע פון 1706 און אויך פון 1740. ער שרעקט זיך: "זאל דאס זיין א פלאגיאט?" דערביי
גיט ער אן צעה, אז מען זאל פארלייבן די אויסגאבע מיט די זעלבע זיינע פאראן אין די ביבליאטעקן,
ווי אויך מיט דער דייטשישער אויסגאבע פון "Tentzel" די דאזיקע דייטשישע אויסגאבע איז ארויס
אין יאר 1738 (דאס דריקארט נישט באקאנט) א.נ. Demütiges und geheimes Schreiben der Juden
in Welsch und Deutschland an Innocentium XI, aus dem Italienischen ins Deutsche
נאמירט ביי Roest, 102 און Vessillo Israelitico, 1879, 306. (übersetzt vom.—36 pp.)
ליידער האב איך די אויסגאבע נישט געקאנט זען. איך האב אבער א חשד, אז אונזער ר' היים האט
איבערגעזעצט דאס ביכל פון דייטש. עס איז קודם אבסל אומלויבליך, אז א לובלינער סוחר זאל
קענען אימפאליעניש, און דערצו איז די שפראך פון די ביכלעך פארדייטש — דעמאלט ווען די
חקדמה איז געשריבן מיט דאמאלסיקן יידיש. עס בלייבט אבער פארה די קשיא: צו וואס האט ער
באדארפט פארן קיין רויס?

11 לעווענשטיין אין דעם פראקפורטער יארבוך: 10, נומער 500, פון דער ביבליאגראפיע
פון פורטער דרוקן.

12 ניסענבוים: "לקורות היהודים בלובלין" און באלאבן: Die Judenstadt Lublin
(Berlin 1919). דערמאנט די "גזע" אינגאנצן נישט.

13 איבער דעם צומירער פראצעס פון 1698 זע: בערשאדסקי: Старинное средство.
Boschod 1894 p5-20. ווי שניצער, אין זיין ארטיקל געדריקט אין "История еврейского
народа в России" (מאסקווע, 1913). איז א כראנאלאגישער טעט. דער פראצעס איז פארגעקומען
אין 1698 און נישט אין 1690.

14 ושוואוסקי'ס ביכל: Ogłosz processow criminalnych na Zydach o rozne
excesy, takze morderstwo dziełi osobliwie w Sandomierzu, 1698 poswiadczone,
zarazem zbior wyrokow. 1700 (Pinkieli: Bibliografia historii polskiej. No. 15953).

15 וועגן סעראפייטאויטש אין: Kwartalník poswieconý prěszlosti zydow
w Polace, II, 105, III, 96. КУЗЬМИНЪ. Материалы по вопросу о евреях в ритуальных процессях. 1913. p265-266.
פון לובלינער טריבונאל, דארטן, ז. 182-181.

16 דערקעט וועגן ארויסשרייבן די יידן פון צומיר איז אנגעדריקט אין אריגינאל ביי:
Bersohn: Diplomatyka... No. 377. (א רענעט — דארטן, נומ. 298).

17 ניסענבוים: "לקורות היהודים בלובלין", 88.
18 דער דאזיקער פראצעס ווערט זייער אויספירלעך געשולדערט אויפן סוף פון נייע ארכיוו-
מאטעריאל אין באלאבאנס ארבעט. Ритуальный процесс в Познани (1736-1740).
Еврейская старина 1913, 469-484. דארט ווערט אויך אנגעגעבן די גאנצע ביבליאגראפיע וועגן דעם
ענין.

- ¹⁹ די גאנצע ליטעראטור איבער דעם פראגעס אָנגעקערן ביי שטוינשניידער:
Die Geschichtsliteratur des Juden, § 210.
20 Berliner: Geschichte der Juden in Rom, 1893, II, 69-82. Vogelstein-Rieger.
Geschichte der Juden in Rom II, 106, 275.
21 דער אינהאלט פון די נעמאראדומס ביי בערלינער: 2, 74-78. די ביבליאגראפיע פון
זיינע אלע דרוקן ביי שטוינשניידער. Die italienische Literatur des Juden. Monat. 43, 518-520.
ער האט דער ערשטער אָנגעוויזן, אז דער „השועת ישראל“ איז אַזער קאַראַסעס מעמאָראדום פון 1706
און האט אויסגעדרוקט דעם וואונטש צו האָבן אויספירלעכע ידיעות איבער דעם (Hebräische Bibliographie,
אומגעפֿער 3. ב. 20, ז. 43). ביי דער געלעגנהייט ווערט אויך קאָריגירט דער טעות פון
ביבליאגראפֿיע פֿירסט (Bibliotheca Judaica III, 59), אז „השועת ישראל“, פון אַטענזאסער, איז
פֿאַרפֿאַסט נאָך מאַנשאַ בן ישראלס באַרימטע שרייב און האט נישט צו טאן מיט דעם „השועת ישראל“
פון ר' חיים אַלשיך.
22 אַזוי דענקט אויך בערלינער אין זיין אַרבעט איבער. Gutachten Ganganelis... 45-46.
ביי דער געלעגנהייט איז כדאי אָנצוואויזן אויף דער פֿאַלשער טראַנסקריפציע פון די אימפּאַלענישע
אוינגעגעבענע אויף די שערבלעטער פון די שריפטן Ghezzi ווערט טראַנסקריבירט: העצצי: Giolello=
גיאַעלא (יואל) און אז. וו. עס איז אויך זייער באַראַקטעריסטיש, וואָס די שערבלעטער האָבן די דאָס
פון די אַרטיקלעלע אויסגאַבן, ווי אויך די שטאַם און די דרוקעריי. דאָס האט פֿאַרפֿירט געוויסע ביי-
לייגאַרשטן.
23 אין זיין אַרטיקל איבער די „העברעאישע דרוקערייען אין דייטשלאַנד“ Z. f. G. d. J. in D.
(באַנד 5, ז. 167, פֿוסטאָט 1) — זאָגט שט. בִּירוּש, אז די באַשריבן זיינען „Umschreibungen hoch-
deutscher Schriften“ וואו זיינען אָבער די אַריגינאַלן פון די דייטשישע שריפטן און פון וואַס
אין עס אין אַלגעמיין באַקאַנט, אַז אין רוים זיינען אַרויס די דאָזיקע פֿאַרטידיקונגס-שריפטן אויף דייטש?
בכלל איז די פֿראַגע פון אַנטשייאונג פון די יידישע טעקסטן ביז איצט א רעמעניש. ווען מען וואָלט
געאָרטיילט בלויז לויט די שערבלעטער — קען מען זען אז דאָס זיינען נישט קיין „אומשרייבונגען“,
נאָר איבערזעצונגען. למשל, אַזעלכע איסדרוקן: „דען יחודים בשולדיגט שקים“ אדער: „צווייט
אַרמי יחודים בשמים“ און אז. וו.
24 ירום הודו.
25 דער דאָזיקער זאָג באווייזט, אז ר' חיים אַלשיך האט געשריבן די קדמה אין דייטשלאַנד, וואו
„אין דיוח מדינות“ האָבן באַמט „וויניג לויט“ געקענט פֿאַרשטיין „אימליענש אונז“ לשון לשון.
26 קאַסטן.
27 השם יתברך.
28 דאָס מיינט ער דעם באַרימטן העברעאישן יאָהאַן קריסטאָפֿאַר וואַגנזייל (1638-1705),
וועלכער האט אויך אַרויסגעגעבן א בוך איבער דער יידישער שפראך און ליטעראטור. חכם אן אַנטשיסטי
איז וואַגנזייל אַרויסגעטראָטן קעגן עליה דם כלבול אין זיין בוך: De infundibuli sul occasione
— Altdorf, 1695, consilio et instituto disertatio epistolica. צום סוף געפינט זיך א טראַקטאַט
אונטערן נאָמען: Num judaei cum christianorum sanguine faciant mysteria. עס איז אויך
באַקאַנט זינער א צווייטער קליינער טראַקטאַט איבער דער פֿראַגע אונטער אזא פֿאַזיטיווער קעפל:
Judaeos non uti sanguine christianos. (יידן באַנוצן נישט קיין קריסטלעך בלוט).
29 אַדוואַקאַטן. אַן אַנדערש מאָל איז געדרוקט: „אדפיקאט“.
30 וועגן די צוויי דערמאָנטע פֿערזאָנען האט זיך מיר נישט אינגעגעבן צו געפינען קיין שום
אָנווייזונגען אין דער ליטעראטור.
31 ווישיליק — באַקאַנט.
32 סתדרין ל"ו.
33 וויטערבא Viterbo. די טראַנסקריפציע איז אַ דייטשע, זייל אַמאָל האט מען געשריבן: Vitoerbo.
34 אַלז — אַמאָל מיינט עס אַז, און אַמאָל — אַלץ = alz מען קען דעם פֿאַסיקן מיינט באַקומען
פון זאָג גוּאַ.
35 אב"ד ור"ח — אב בית דין ורופא מומחה. ווי באַקאַנט איז קאַרקוס געווען א דאָקטאָר. עס
וואַרפט זיך אין די אויגן דאָס פֿעל פון ז"ל, ווייל קאַרקוס איז דאָ געשטאַרבן אין יאָר 1780. זאָל
עס הייסן, אַז ר' חיים אַלשיך האט געשריבן די קדמה פֿאַר 1780, אָדער זייענדיק אין דייטשלאַנד האט
ער נישט געוואוסט, אַז דער רוימישער רב און דאָקטאָר איז שוין טויט? צוליב די בלויזן אין מאַטעריאַל,
איז שווער צו אַרטיילן.
36 טריבונאַל — א באַראַקטעריסטיש אויסלייג פון א פּוילישן יידן, וועלכער ליענט דעם „ו“ פֿאַר
א „ו“, ד. ה. טריבונאַל (פֿאַנעמיש).
37 אַרלויבט — נאָך היינט זאָגט מען אין געוויסע פּוילישע געגנטן אַרלויבן, אַנטשטאַט ערלויבן,
אן אינטערעסאַנטע ידיעה, ביז איצט נישט באַשטעטיקט דורך קוועלן. מיר ווייסן, אז אין יאָר
1757 איז דער פֿרעם יעקב יעלעק אָדער סעלע געפֿאַרן קיין רוים זיך משהל זיין ביים
פּוילישט באַנדיקטום דעם 14טן מכת בששיגן די פּוילישן יידן קעגן בלוט-כלבול. דאָמאָלט זיינען
אַרגעקומען מוראדיקע פֿראַגעסן אי זשומאָר (1758), יאמפּאַלע (1756) אן פֿריער אביסל אין
זאַלאַנא (1747). באלד נאָך דעם הייבן זיך אן די פֿראַגעסן אין סאַפּאַניע (1759) און אין
וויאַטלאַוו (1760). ר' חיים אַלשיכס ידיעה וועגן פּוילישע יידן, וועלכע זיינען געפֿאַרן קיין רוים
נאָך פּאַלעאָגעישישע ליטעראטור פֿאַרדינט אן אויספירלעכע אויספֿאַרשונג.
38 אַך — אויך.
39 פ"ו — פּורח ומציל.
40 דאָס מיינט, אז דער גרויסער נס וואָס איז מיט אים (מיט זיין אַעטער) געשען — וועגן דעם
ווייסט מאַנץ פּוילן. וואָס זאָל דאָס באַמיינט? אז ער איז ניצול געווארן פון טויט? דאן האָבן נישט
קיין זין די ווערטער, אז ער האט זיך „צום ערשטן לאַזן אום דאז חיות ברענגן“?
41 דאָס אַלץ.
42 נישט אַרטיקלעלע.

Another instance
of Ellen's con-
struction.